

CEZARY KUKLO

Uniwersytet w Białymstoku

Wydział Historii i Stosunków Międzynarodowych

ORCID: 0000-0002-6068-4278

Bieda i bogactwo a struktura gospodarstwa domowego w małym mieście: przykład Miechowa w końcu XVIII w.

Słowa kluczowe: cykl życia jednostki, gospodarstwo domowe, system rodzinny, małe miasto, XVIII w.

Keywords: human life cycle, household management, family system, small town, 18th century

WSTĘP

Zagadnienie struktury i kompozycji gospodarstwa domowego, a ujmując szerzej wzorców współzamieszkiwania w społeczeństwie doby pre-i wczesnoindustrialnej, stanowi od blisko pół wieku jeden z ważniejszych problemów badawczych zachodniej historiografii społeczno-gospodarczej i demografii historycznej. Wynika to z faktu ścisłych związków organizacji produkcji ze strukturami rodzinnymi, zarówno w miastach, jak i na wsiach, w całej Europie przedprzemysłowej¹. Rolę rodziny jako jednostki gospodarującej najpełniej dostrzegli historycy angielscy skupieni w założonym w 1964 r. przez Tony'ego Wrigley'a i Petera Lasletta *Cambridge Group for History of Population and Social Structure*, którzy jako jedni z pierwszych zaproponowali międzynarodowe badania nad geografiami historycznych form rodziny i zaprosili do współpracy badaczy z innych krajów². Od tamtego czasu badania nad wspólnotami zamieszkania rozwijały się m.in. poprzez szersze uwzględnianie społeczno-historycznego kontekstu badanych społeczeństw i regionów oraz optyki antropologii społecznej m.in. znaczenia pokrewieństwa w relacjach między pojedynczą rodziną a szerszymi środowiskami³, a także strategii małżeńskich⁴. Rozbudowie tematycznej debaty nad historycznymi przemianami struktur rodzinnych⁵ towarzy-

---

¹ LASLETT 1969, s. 8–10; *The European Family* 1982; WYCZAŃSKI, WYROBISZ 1983.

² Pierwsze wyniki tychże badań międzynarodowych zawarto w tomach: *Household and Family* 1972; *Family Forms* 1983.

³ *Kinship in Europe* 2007.

⁴ *The Transmission of Well-Being* 2009.

⁵ Vide SZOŁTYSEK 2003. Przyrost literatury światowej jest tak ogromny, że jej dogłębne poznanie przekracza dzisiaj możliwości pojedynczego badacza. O głównych osiągnięciach w poszczególnych krajach dobrze informuje zbiór studiów *A Global History of Historical Demography* 2016. Z najnow-

szło coraz śmielsze przekraczanie granic starego kontynentu i szersze niż wcześniej włączenie problematyki krajów Azji i obu Ameryk⁶.

Zainteresowania badawcze wielkością i strukturą rodziny w Polsce przedrozbiorowej w naszym kraju są znacznie skromniejsze, stąd dorobek powojennej demografii historycznej nie jest duży. W odniesieniu do miast staropolskich zwracają uwagę cenne artykuły Stanisława Borowskiego i Andrzeja Wyrobisza, poświęcone rozmiarom wspólnoty mieszkalnej i uwarstwieniu społecznemu odpowiednio: warmińskiego Nowego Miasta u schyłku XVII stulecia i małopolskiego Solca nad Wisłą sto lat później⁷. Do tego dochodzi książka Cezarego Kukła⁸, a także niedawno opublikowane prace Piotra Miodunki⁹. Dużo więcej, w porównaniu z miastami, wiemy o kompozycji chłopskich gospodarstw domowych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej, a to głównie za sprawą sumiennych studiów Michała Kopczyńskiego¹⁰, Mikołaja Szoltyśka¹¹ oraz licznych artykułów Konrada Rzemienieckiego¹² i Piotra Guzowskiego¹³. Nie brak także pierwszych obserwacji dotyczących wielkości rodziny szlacheckiej¹⁴, a nawet magnackiej¹⁵. Całkiem niedawno ukazała się praca podsumowująca dorobek polskiej nauki w zakresie struktur demograficznych podstawowej komórki społecznej (i jej gospodarstwa), funkcjonującej na ziemiach polskich do połowy XX stulecia¹⁶.

Pomimo tych osiągnięć nasza znajomość przemian struktur demograficzno-społecznych, zwłaszcza społeczeństwa małych miast i miasteczek, które dominowały w panoramie urbanizacyjnej Polski przedrozbiorowej¹⁷, jest ciągle niedostateczna. Dlatego celem niniejszej pracy jest jej poszerzenie poprzez próbę odtworzenia wielkości i kształtów gospodarstwa domowego rodziny małomiasteczkowej z uwzględnieniem jej cyklu rozwojowego i zróżnicowania majątkowego. Zanim będzie możliwe włączenie do analiz źródeł podatkowych, najczęściej wykorzystywanych w studiach poświęconych nierównościom ekonomicznym, pozwalających na zasto-

---

szych prac ukazujących pełniejszy obraz rodziny w przeszłości warto wskazać m.in.: *The Road to Independence* 2004; *Inheritance Practices* 2012; *The History of Families* 2015.

⁶ Wymienić tu należy niedawno wydane opracowania zbiorowe: *The Stem Family* 2009; *Similarity in Difference* 2014.

⁷ BOROWSKI 1975; WYROBISZ 1987.

⁸ KUKŁO 1998.

⁹ MIODUNKA 2015; MIODUNKA 2017.

¹⁰ KOPCZYŃSKI 1998.

¹¹ SZOLTYSEK 2015.

¹² RZEMIENIECKI 2005; RZEMIENIECKI 2010.

¹³ GUZOWSKI 2012; GUZOWSKI 2015.

¹⁴ KOPCZYŃSKI 2005.

¹⁵ LIEDKE 2016.

¹⁶ *Rodzina i jej gospodarstwo* 2019. Vide: *Rodzina i gospodarstwo domowe* 2008; *Rodzina, gospodarstwo domowe* 2012.

¹⁷ BOGUCKA, SAMSONOWICZ 1986, s. 378; SZCZYGIEL 2016.

sowanie takich miar statystycznych jak współczynnik Giniego, percentyli czy miar opartych na entropii¹⁸, niniejszą próbę stratyfikacji zamożności oparto na kryterium posiadania domu mieszkalnego z jednej strony, z drugiej zaś na strukturze zawodowej. Wprawdzie nie są to „twarde” dane statystyczne, jednak podążamy tutaj śladami Andrzeja Wyrobisza, który uznawał powyższe informacje za pewne wskazówki na temat zamożności mieszkańców badanego przez siebie Solca nad Wisłą¹⁹. Ponadto w ramach tak sformułowanego celu chcemy poznać rozmiary i kompozycję siły roboczej gospodarstw domowych kierowanych zarówno przez mężczyzn, jak i kobiety.

W polu obserwacji badawczej znalazło się społeczeństwo jednego z setek małych miast staropolskich, a mianowicie małopolskiego Miechowa. Granice chronologiczne rozważań dotyczą schyłku XVIII stulecia, choć ze względu na niezbędną komparatystykę przestrzenną odwołujemy się także do lat wcześniejszych.

Miechów, położony w dolinie rzeczki Miechówki, oddalony o ok. 40 km od Krakowa, należy do grupy najstarszych miast Polski przedrozbiorowej będących własnością kościelną²⁰. Od XII w. był własnością zakonu bożogrobców²¹. Prawa miejskie otrzymał na mocy przywileju Przemysła II w 1290 r. Jego dzieje do końca XIX stulecia są stosunkowo dobrze znane, co zwalnia nas z obowiązku ich powtarzania²². Z perspektywy celu artykułu bardziej interesujące wydaje się przypomnienie jego profilu ekonomicznego u schyłku doby przedrozbiorowej. Ludność miasta, liczącego w 1790 r. ok. 1400 osób, trudniła się przede wszystkim rzemiosłem, które dawało utrzymanie blisko trzem czwartym ogółu mieszkańców²³. Najliczniej były reprezentowane rzemiosła włókiennicze (87 warsztatów, w tym 50 krawców i 34 sukienników), skórzanе (56 warsztaty, w tym 46 szewców) oraz spożywcze (33 warsztaty). Zastanawia skromny w porównaniu z rzemieślnikami udział miechowian żyjących z handlu. Z płatnej pracy najemnej utrzymywało się ok. 10% ogółu zawodowo czynnych mieszkańców. Niestety nie wiemy nic na temat liczebności i tym samym znaczenia w ekonomice miasta rolników, którzy także zamieszkiwali w Miechowie²⁴. Musimy jednak pamiętać, że każde z miast, nawet małe, pełniło rozmaite funkcje, najczęściej współgrające ze sobą, na co zwracali uwagę ich badacze²⁵. Tym niemniej Miechów, ze znaczną liczbą rzemieślników, ich strukturą branżową i specjalizacją (ogółem było ich 25), można uznać za ośrodek wytwórczy, którego produkcja w niektórych branżach (np. warsztaty szewskie) mogła przekraczać rynek lokalny.

¹⁸ Vide GUZOWSKI, PONIAT 2016, s. 23–24.

¹⁹ WYROBISZ 1987, s. 340.

²⁰ BOGUCKA, SAMSONOWICZ 1986, s. 86–87.

²¹ *Atlas Historyczny* 2008, s. 104. Miasto przestało być własnością bożogrobców dopiero w 1819 r., z chwilą kasaty zakonu.

²² Vide PECKOWSKI 1967; PECKOWSKI 1992; WOJCIECHOWSKI 1999.

²³ KUKLO 2014, s. 731.

²⁴ PECKOWSKI 1967, s. 106–108.

²⁵ WYROBISZ 1981, s. 47.

PODSTAWA ŹRÓDŁOWA I METODOLOGIA BADAŃ

Podstawą źródłową obserwacji jest, wykorzystywany już we wcześniejszej pracy, spis mieszkańców Miechowa sporządzony w 1790 r. przez kustosa konwentu bożogrobców Placyda Okońskiego na polecenie Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej powiatów ksiąskiego i lelowskiego województwa krakowskiego²⁶. Podobnie jak wiele innych ujęć ewidencyjnych doby prestatystycznej, spis ten zawiera usterki charakterystyczne dla tego typu źródeł. Należą do nich: niepełne ujęcie najmłodszych dzieci i pojedynczych starych kobiet oraz wyraźne zaokrąglenie wieku, który w przypadku znacznej grupy osób kończy się na 0 i 5²⁷. Pomimo tych nieścisłości materiał ten zasługuje na baczniejszą uwagę dlatego, że w odróżnieniu od dotychczas rozpoznanych spisów małych miast i miasteczek z lat dziewięćdziesiątych XVIII w., wskazuje źródło utrzymania (wykonywany zawód lub inne zajęcie) ponad trzech czwartych gospodarstw domowych. Co więcej, wyodrębniono w nim poszczególne gospodarstwa domowe, funkcjonujące w ramach wspólnot mieszkalnych. Rodziny gospodarzy-właścicieli domów i ich domownicy zostali wymienieni na pierwszym miejscu, na kolejnych zaś odnotowano rodziny komornicze, każdorazowo podkreślając ich status. Zapewne niektórzy z komorników mogli być współwłaścicielami domów i chałup, jednak omawiane źródło nie zawiera wiedzy na ten temat. W nielicznych wypadkach w ramach gospodarstw, obok rodziny biologicznej (rodzice z dziećmi), krewnych i czeladzi, ujęto pojedyncze osoby, które trudno było uznać za spokrewnione z rodziną gospodarza czy komornika i które zostały określone przez nas jako kątnicy.

O ile podział ogółu zespołów mieszkalnych na gospodarzy i komorników nie stanowił problemu, o tyle trudniejszą była stratyfikacja gospodarstw domowych według ich zamożności. W pierwszej perspektywie badawczej jako ludność zamożną traktujemy posiadaczy własnego domu w mieście. W drugiej poszczególne rodziny zaliczono do jednej z trzech umownie przyjętych grup majątkowych: bogatej, średnio-zamożnej i ubogiej. Podstawą zakwalifikowania do każdej z nich był zawód lub charakter pracy wykonywany przez głowę gospodarstwa domowego²⁸. Pomocna w tym była obfita literatura przedmiotu poświęcona strukturom społeczno-gospodarczym małych miast i miasteczek przedrozbiorowej Rzeczypospolitej, choć mamy świadomo-

²⁶ ANK, AKPCWWK, Spisy ludności województwa krakowskiego, sygn. 45, poz. 1.

²⁷ Szerzej na temat kompletności tego spisu KUKLO 2014, s. 725–728. Indeks Whipple'a mierzący skupienia wieku w przedziale od 23 do 62 lat osiągnął wartość 197, co wskazuje na duże deformacje struktury wieku. Za dane bardzo dokładne lub stosunkowo dokładne uznaje się spisy, dla których Indeks ma wartość odpowiednio: < 105 lub 105–109,9, vide KĘDELSKI, PARADYSZ 2006, s. 159. Lepiej wypada wartość dla Indeksu Meyersa informującego o tendencji do skupieniach na wszystkich dziesięciu cyfrach, gdyż w skali 0–180 wynosi 18.

²⁸ Inspiracje naukowe dla takiego potraktowania zawodów czerpano z prac socjologów, przede wszystkim: WESOŁOWSKI 1965; SARAPATA 1965.

mość dyskusyjności przyjętych rozwiązań²⁹. I tak do grupy ludności bogatej zaliczyliśmy rodziny: doktora, cyrulika, kupca, kuśnierzy, rzeźników, sukienników, a także pisarza miejskiego i pisarza prowentowego. Na przeciwległym krańcu biedotę miechowską tworzyły rodziny: miejskiego sługi, palacza, służącego konwentu, służącego kościelnego, stróża konwentu, rodziny zamieszkujące w szpitalu parafialnym, a także rodziny wyrobników i żebracze. Pozostałe rodziny ujęto w grupie średniozamożnych.

W pracy poświęconej populacji małego miasta zastosowano metodę analizy poprzecznej (przekrojowej) zjawisk demograficznych³⁰. W przedstawionych rozważaniach ważną rolę odgrywa — nie zawsze dokładnie odnotowany w spisie — wiek mieszkańców miasta. W ten sposób można zsynchronizować wiek nie tylko poszczególnych mieszkańców z indywidualnymi, następującymi po sobie stadiami ich życia (*life course*), lecz także wiek głów gospodarstw domowych z wielkością i strukturą kierowanych przez nich form rodzinnych, które — zdaniem wielu badaczy — przechodziły także przez cykle rozwojowe³¹. Takie podejście, wyrosłe na gruncie socjologicznej teorii cyklu rozwojowego rodziny³², jest szeroko stosowane w światowej demografii historycznej³³ i zdecydowanie rzadsze w polskiej historiografii. Ponadto w analizach wielkości i struktury rodziny posłużono się najbardziej rozpowszechnioną w światowej nauce typologią gospodarstw domowych autorstwa Petera Lasletta³⁴, którą w naszym kraju jako pierwsi zastosowali jeszcze w latach dziewięćdziesiątych Michał Kopczyński i Cezary Kukło³⁵.

W analizach społeczno-demograficznych dawnych populacji z reguły stosuje się klasyczne pięcioletnie grupy wieku 0–4, 5–9 ... 80–84, 85+³⁶. Jednak, chcąc ograniczyć wpływ znacznego zniekształcenia wieku deklarowanego przez mieszkańców Miechowa, w pracy będziemy posługiwali się nieco innym grupowaniem kohort wiekowych, tak aby najliczniej reprezentowane osoby, tj. te w wieku zakończonym cyfrą 0 i 5, znalazły się w środku wyodrębnionych przedziałów (8–12, 13–17 ... 63–67, 68+)³⁷. Za granicę wieku starczego w dalszej części rozważań przyjmujemy umownie 63 lata, choć w demografii bieżącej na ogół za próg starości uznaje się 60 lub 65 lat³⁸.

²⁹ Vide: BOGUCKA, SAMSONOWICZ 1986, s. 475–478; LEŚNIAK 2000. Odnośnie do dużego miasta późnośredniowiecznego vide WIESIOŁOWSKI 1982.

³⁰ HENRY 1976.

³¹ HAREVEN 1978.

³² FRĄTCZAK 1999, s. 39–87.

³³ Vide prace zebrane w tomach: *The Family Life Cycle* 1977; *Transitions* 1978; *Land, Kinship* 1984; WALL 1987. O dorobku perspektywy badawczej rozwojowego podejścia do struktury rodziny dobrze informuje SZOŁTYSEK 2003, s. 132–137.

³⁴ LASLETT 1972a; LASLETT 1972b, s. 31; HAMMEL, LASLETT 1974.

³⁵ KOPCZYŃSKI 1998; KUKŁO 1998.

³⁶ HENRY 1980, s. 7.

³⁷ Siłą rzeczy pierwszy przedział ma nieco inny zasięg, bowiem obejmuje roczniki 0–7 lat.

³⁸ Społeczeństwo staropolskie uznawało za początek starości 60 lat, o czym pisał podwójci krakowski i autor pierwszych dzieł prawniczych w języku polskim Bartłomiej Groicki: „Lata starości a zgrzybiałości podług prawa miejskiego są po sześćdziesiątym roku”, vide GROICKI 1958, s. 239.

CYKL ŻYCIA JEDNOSTKI

Wstępem do poznania wielkości i struktury gospodarstw domowych w Miechowie w końcu XVIII w. jest przedstawienie cyklu życia społeczno-demograficznego jego mieszkańców. U schyłku doby staropolskiej populacja miasta składała się z 29,8% mężczyzn, 36,4% kobiet i 33,8% dzieci (zob. tabela 1)³⁹. W przypadku tych ostatnich chodzi o osoby, które nie założyły jeszcze własnych rodzin i pozostawały w gospodarstwie domowym kierowanym przez rodziców lub dziadków, gdyż dzieci pożenione traktujemy jako krewnych. Dostrzegalne zmniejszenie odsetka dzieci w grupie wiekowej 8–12 lat, większe wśród dziewczynek niż chłopców, dowodzi, że dla około jednej trzeciej chłopców i jeszcze większej grupy dziewcząt kończył się powoli okres dzieciństwa⁴⁰. W każdej następnej grupie wiekowej udział dzieci stanu wolnego jest coraz mniejszy. W rezultacie wszystkie kobiety do dwudziestego siódmego roku życia i wszyscy mężczyźni do trzydziestego drugiego roku opuścili swoje ogniska rodzinne.

Wraz ze spadkiem odsetka dzieci zauważalny jest wzrost szeroko ujmowanej (parobkowie, służący, czeladnicy, uczniowie, dziewczki służebne) płatnej służby domowej. W Miechowie praca w charakterze najemnego pracownika fizycznego nie była zjawiskiem rzadkim i dotyczyła 16,6% kobiet i 13,5% mężczyzn (ogółem służący stanowili 15,1% mieszkańców). Widoczna feminizacja tej grupy (136 kobiet na 100 mężczyzn) wynikała z charakteru gospodarstw miejskich, w których większe było zapotrzebowanie na pracę kobiet niż na ciężką pracę fizyczną mężczyzn⁴¹. Dziewczyny zresztą płatną służbę najemną rozpoczynały wcześniej niż chłopcy. Warto zwrócić uwagę, że odsetek czeladzi nie był stały w kolejnych grupach wiekowych, a swoje największe rozmiary osiągnął u mężczyzn w wieku od trzynastego do dwudziestego siódmego roku życia, u kobiet zaś już nawet od ósmego roku, a także do 27 lat. W grupie tej ponad połowa mężczyzn (53%) i ponad dwie trzecie kobiet (69%) stanowili ludzie niemający ukończonych 23 lat, a więc młodszy, niż wynosił przeciętny wiek zawierania małżeństw. Praca w charakterze najemnego parobka lub płatnej dziewczki służebnej umożliwiała zarobienie własnych pieniędzy i szybszy start w dorosłe życie. Nie była zajęciem dyskredytującym ani dla większości stałym, o czym świadczy malejący odsetek tych ludzi w następnych grupach wieku. U schyłku doby staropolskiej w mniejszych ośrodkach miejskich po raz pierwszy przed ołtarzem mężczyźni stawali z reguły w wieku 26–28 lat, natomiast kobiety

³⁹ Pan dr Radosław Poniat zechce przyjąć podziękowania za zrealizowanie większości obliczeń statystycznych.

⁴⁰ Badania Radosława Poniata nad wiekiem opuszczania domu rodzinnego wskazują, że dwie trzecie kobiet opuszczało rodziców już między 10 a 20 rokiem życia i tyleż samo mężczyzn między 11 a 19 rokiem życia, vide PONIAT 2014b, s. 26–27.

⁴¹ Na proces feminizacji służby domowej nie tylko na ziemiach polskich, ale w całej Europie wschodniej zwraca uwagę PONIAT 2014a, s. 141. Przewagę kobiet wśród służących w niedużym małopolskim Pilźnie (ok. 1150 mieszkańców) w latach siedemdziesiątych XVIII w. sygnalizuje także MIODUNKA 2015, s. 144.

w wieku 20–23 lat⁴². Można zatem uznać, że służba w tym czasie miała charakter etapu w życiu młodych mieszkańców Miechowa⁴³. Podobnie zresztą działo się w wielu innych miastach i wsiach Polski przedrozbiorowej⁴⁴, nie mówiąc już o Europie Zachodniej⁴⁵. Także pierwsze analizy nazwisk miechowskiej służby domowej wskazują na to, że rekrutowali się z rodzin krewnych gospodarzy i ich sąsiadów.

W danych ujętych w Tabeli 1 widoczna jest zależność między spadkiem udziału procentowego dzieci z jednej strony a przyrostem parobków i dziewczek służebnych z drugiej oraz pomiędzy wiekiem objęcia funkcji gospodarza a spadkiem odsetka czeladzi najemnej. Dorosłość połączona z małżeństwem i objęciem gospodarstwa w małopolskim Miechowie następowała u mężczyzn zasadniczo w wieku 28–32 lat, w którym to ponad trzy czwarte z nich kierowało już własnym gospodarstwem domowym. Udział mężczyzn stojących na czele gospodarstw wzrastał proporcjonalnie z ich wiekiem i pozostał wysoki także u schyłku ich życia. Ponad 95% mężczyzn w wieku 63 i więcej lat nadal zarządzało gospodarstwami domowymi. Powyższe dane są świadectwem postaw starych mieszczan, dążących do jak najdłuższego utrzymania się na pozycji gospodarza. Mieli oni niewątpliwie świadomość spadku swojego znaczenia społecznego i gospodarczego z chwilą przekazania gospodarstwa w ręce następcy⁴⁶.

Wśród kobiet miechowskich zamążpójście i objęcie funkcji gospodyni następowało o 3–4 lata wcześniej niż wśród mężczyzn gospodarza, choć już wieku 43–52 lat co szóstej–siódmej z nich przychodziło samodzielnie kierować gospodarstwem domowym na skutek śmierci męża. Najczęściej stawały one na czele gospodarstw po pięćdziesiątce. Generalnie udział kobiet jako samodzielnych kierowniczek gospodarstw domowych w Miechowie nie był mały, gdyż kierowały one 36 z 326 gospodarstw (11,0%)⁴⁷. W innych dziewięciu małych miastach województwa krakowskiego (Będzin, Chrzanów, Działoszyce, Pilica, Proszowice, Trzebinia, Wodzisław, Wolbrom, Żarnowiec) było to średnio 15,8%⁴⁸. W sumie głowy gospodarstw domowych

⁴² KUKLO 2019, s. 72–76.

⁴³ KUKLO 2003.

⁴⁴ Vide KUKLO 1999; dla wsi vide: KOPCZYŃSKI 1998, s. 119–137; SZOŁTYSEK 2015, s. 319–401.

⁴⁵ LASLETT 1977; KUSSMAUL 1981; MITTERAUER 1990; FAUVE-CHAMOUX 1997; POPPEL, ORIS 2004. Przed Rewolucją Francuską 1789 r. *life-cycle servants* dotyczył permanentnie ponad 10% ogółu ludności starego kontynentu, w tym 10% w Niemczech, Austrii i Norwegii, 14% w Anglii i Holandii, 18% w Danii oraz 6% w północnej Francji i 12% w południowej, vide BEAUVALET-BOUTOUYRIE 2008, s. 264.

⁴⁶ W tradycyjnym modelu wsi i rodziny wiejskiej starcy w kontekście ekonomicznym, pomijając sakralny, byli postrzegani negatywnie z racji nieproduktywnego wieku (KALNIUK 2104, s. 200); można sądzić, że nie inaczej działo się w rodzinach miejskich.

⁴⁷ W tym czasie udział gospodarstw kierowanych przez kobiety był zdecydowanie mniejszy jedynie w Praszce, zaledwie 4,3%, natomiast większy w Radziejowie na Kujawach (13,7%), Olkuszu (16,7%) i w trochę ludniejszym od Miechowa Wieluniu (19%). W największych miastach staropolskich jak Warszawa czy Kraków co czwarte gospodarstwo domowe było zarządzane przez kobiety, vide KUKLO 2005, s. 222.

⁴⁸ ANK, AKPCWWK, Spisy ludności województwa krakowskiego, sygn. 41, 43, 46, 48, 50, 51.

Tabela 1. Ludność Miechowa według pozycji w gospodarstwie domowym w 1790 r. (w procentach)

Wiek	Pozycja w gospodarstwie domowym						Razem
	Dzieci*	Służba	Gospodarze	Krewni**	Katnicy		
	Mężczyźni						
0-7	95,5	1,8	-	-	-	2,7	100
8-12	89,5	9,2	-	-	-	1,3	100
13-17	56,8	29,4	2,0	2,0	2,0	9,8	100
18-22	43,1	41,1	11,8	2,0	2,0	2,0	100
23-27	12,1	27,6	60,3	-	-	-	100
28-32	5,9	15,7	78,4	-	-	-	100
33-37	-	9,3	88,4	2,3	-	-	100
38-42	-	9,8	90,2	-	-	-	100
43-47	-	4,8	92,9	-	-	2,3	100
48-52	-	11,4	80,0	2,9	-	5,7	100
53-57	-	-	100,0	-	-	-	100
58-62	-	-	84,2	-	-	15,8	100
63-67	-	-	100,0	-	-	-	100
68+			90,9	9,1	-	-	100
Razem	37,1	13,5	46,0	0,9	-	2,5	100
Liczba	234	85	290	5	-	16	630

Wiek	Dzieci*	Służba	Gospodynie (żony gospodarzy)	Samodzielne kierowniczk	Krewne**	Katńiczki	Razem
Kobiety							
0-7	98,4	0,8	-	-	-	0,8	100
8-12	70,5	26,2	-	-	-	3,3	100
13-17	45,0	33,4	15,0	-	3,3	3,3	100
18-22	15,6	47,8	33,3	1,1	-	2,2	100
23-27	5,1	23,7	66,1	1,7	1,7	1,7	100
28-32	-	6,7	81,2	6,7	2,7	2,7	100
33-37	-	10,0	80,0	7,5	-	2,5	100
38-42	-	8,6	75,9	6,9	3,4	5,2	100
43-47	-	2,8	77,7	16,7	-	2,8	100
48-52	-	5,9	47,1	14,7	8,8	23,5	100
53-57	-	-	36,4	27,2	-	36,4	100
58-62	-	4,5	41,0	18,2	4,5	31,8	100
63-67	-	-	60,0	20,0	20,0	-	100
68+	-	20,0	15,0	15,0	15,0	35,0	100
Razem	30,8	16,6	39,7	5,1	2,1	5,7	100
Liczba	216	116	278	36	15	40	701

* Dzieci i wnuki stanu wolnego; ** krewni to wszyscy inni poza głową gospodarstwa i jego współmatronkiem, dziećmi i wnukami, służbą domową i katńikami.

Źródło: ANK, AKPCWWK, Spisy ludności województwa krakowskiego, sygn. 45, poz. 1.

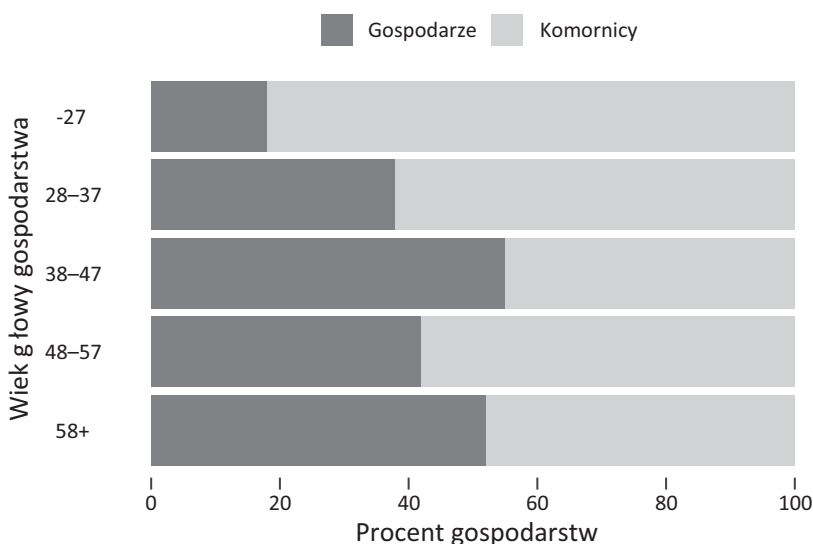
wraz z żonami i samodzielnymi kierowniczkami stanowiły w Miechowie najliczniejszą grupę mieszkańców — 45,4%.

Występowanie w roli krewnego bądź kątnika w cyklu życia jednostki w Miechowie było sporadyczne. Na początku lat dziewięćdziesiątych XVIII w. w mieście krewni obu płci stanowili zaledwie 1,5%, natomiast kątnicy 4,2%. Wspólną a zarazem charakterystyczną cechą obu wspomnianych grup była wyraźna ich feminizacja: 300 kobiet na 100 mężczyzn wśród krewnych i 250 kobiet na 100 mężczyzn wśród kątników. Także charakterystyka demograficzna tych niedużych liczebnie grup wykazuje pewne podobieństwa ze względu na płeć. Jeżeli chodzi o mężczyzn, 60% krewnych i ponad 62% kątników miało poniżej 38 lat, nie byli to zatem w większości ludzie starzy. Częściej w charakterze krewnych i kątniczek występowały starsze kobiety — po pięćdziesiątce — które stanowiły ponad połowę w obu grupach. Patrząc na profil demograficzny męskich krewnych i kątników, z których zdecydowana większość nie przekroczyła czterdziestki, a więc była w sile wieku, można zaryzykować hipotezę, że stanowili oni uzupełnienie siły roboczej w gospodarstwach domowych.

Z dotychczasowych rozważań wypływają dwa spostrzeżenia. Po pierwsze bardzo mały udział krewnych obojga płci w całej populacji miechowskiej może być świadectwem ich niewielkiej roli w formach organizacji wspólnot mieszkalnych, po drugie udział ten, wraz z nikłą obecnością kątników, może mieć przełożenie na wielkość gospodarstw domowych.

WIELKOŚĆ GOSPODARSTW DOMOWYCH

Przewaga liczebna gospodarstw komorników, prawie 55% w stosunku do gospodarzy, rodzi pytanie, kim byli komornicy w badanej społeczności, skoro nie przejęli zarządu nad swoimi gospodarstwami i nie zostali właścicielami domów. Pewną wskazówką mogą być dane obrazujące zależność między występowaniem w roli gospodarza bądź komornika a wiekiem głowy gospodarstwa. Z danych prezentowanych na wykresie 1 wynika, że zawarcie małżeństwa i powstanie nowej rodziny nie oznaczało automatycznie przejęcia zarządu nad gospodarstwem po ojcu lub teściu. Ponad cztery piąte (82%) wszystkich młodych ludzi, którzy pobrali się przed dwudziestym ósmym rokiem życia w Miechowie, zamieszkiwało w gospodarstwach komornicznych. Nawet dziesięć lat później, gdy kierujący gospodarstwami zbliżali się już do czterdziestki, blisko dwie trzecie małżeństw nadal należało do grupy komorników, podnajmując powierzchnię mieszkalną u swoich bliskich (krewnych, powinowatych) lub obcych osób. Awans części komorników, połączony z przejęciem kierownictwa gospodarstwa i własności domu, następował stosunkowo późno, bo około czterdziestego roku życia. A zatem okres funkcjonowania rodziny małomiasteczkowej jako komorniczej nie był dany wszystkim raz na zawsze i w przypadku części z nich występował głównie w latach po zawarciu małżeństwa. Jednak komornicy mieli stały i duży udział w każdej kohorcie wiekowej, zatem nie można powie-

Wykres 1. Struktura wieku głów gospodarstw domowych gospodarzy i komorników w Miechowie w 1790 r. (w procentach)

dzieć, by w Miechowie istniał jakiś wiek, w którym każdy mógł osiągnąć status gospodarza. Trudno także jednoznacznie stwierdzić, by pod koniec funkcjonowania rodzin występowało zjawisko cedowania gospodarstw na rzecz następców, zamykające typowy *life-cycle lodgers*, bowiem odsetek gospodarstw komornicznych w najstarszym z wyróżnionych przedziałów wiekowych nie przybiera wyraźnie większej wartości. Przeciwnie, przewaga gospodarzy w stosunku do komorników w wieku 58 i więcej lat wskazuje na to, że większość gospodarzy w starszym wieku starała się utrzymać osiągnięty status ekonomiczny.

Nie ulega wątpliwości, że w domostwach miechowskich panowała ciasnota, gdyż tylko w 70 spośród 157 (45%) domów mieszkały pojedyncze rodziny. W pozostałych zaś przypadały prawie trzy gospodarstwa (2,8) na dom⁴⁹.

Podstawowym zagadnieniem w badaniach nad gospodarstwem domowym, nie tylko w przeszłości, jest jego wielkość oraz pozycja społeczno-zawodowa jego kierownika. W Miechowie na początku lat dziewięćdziesiątych XVIII w. ogniska domowe gospodarzy były zdecydowanie większe (5,14 osób; odchylenie standardowe 2,02; mediana pięć osób), od gospodarstw komorników (3,27 osób; odchylenie standardowe 1,29; mediana trzy osoby)⁵⁰. Przeciętną rodzinę gospodarską tworzyła

⁴⁹ Nawet uwzględniając domy z pojedynczymi gospodarstwami, przeciętne zaludnienie domu w Miechowie wynosiło dwa gospodarstwa i było większe niż w 49 mniejszych miastach południowej Małopolski w 1799/1800 r. ze średnią 1,5 gospodarstwa na dom, vide MIODUNKA 2015, s. 141.

⁵⁰ Spożytkowane przez P. Miodunkę inwentarze miejskie prywatnego miasteczka Dzikowa (obecnie część Tarnobrzega) i Dębicy z początku lat siedemdziesiątych XVIII w. wskazują, że w tym pierw-

para małżeńska z dwójką dzieci oraz pojedynczym pracownikiem najemnym (służący, uczeń, czeladnik, dziewczka służebna). Udział w nim krewnych był znikomy, podobnie jak kątników. Mniejsze rozmiary przeciętnej rodziny gospodarczej komorników wynikały przede wszystkim z mniejszej liczby mieszkających dzieci, czeladzi, a nawet kątników. Zasadniczo tworzyli ją małżonkowie z jednym dzieckiem i niekiedy pojedynczą służącą lub służącym. Ich gospodarstwa trzykrotnie rzadziej w porównaniu z gospodarzami dawały schronienie kątnikom obojga płci. Potwierdzenie stwierdzonego w Będzinie faktu większych rozmiarów wspólnot rodzinnych gospodarzy niż komorników konstatujemy również na przykładzie dziewięciu innych wymienionych wyżej małych miast województwa krakowskiego. Przypadało w nich średnio 4,45 osoby na rodzinę gospodarza (odchylenie standardowe 1,85, mediana cztery osoby), podczas gdy na gospodarstwo komornicze jednie 2,83 osoby (odchylenie standardowe 1,63; mediana trzy osoby)⁵¹.

W dalszych rozważaniach nad wielkością gospodarstw domowych w Miechowie uwzględniamy wiek ich kierowników, przy czym, ze względu na szczupłość danych, pomijamy grupę gospodarstw prowadzonych przez kobiety. Dane dotyczące gospodarzy, odnotowane w tabeli 2, wskazują na wyraźną zależność między wiekiem głowy gospodarstwa a wielkością zarządzanej przez niego wspólnoty domowej. Około trzydziestego roku życia składała się ona z reguły z pary małżeńskiej, dwójki dzieci, jednego najemnego pracownika fizycznego i tylko sporadycznie krewnego lub kątnika. Największe rozmiary — przeciętnie ponad sześciu domowników — gospodarstwo osiągało kiedy na jego czele stał mężczyzna w wieku od 40 do 50 lat, za sprawą większej liczby dzieci i pracowników najemnych, natomiast ogniska domowe kierowane przez starszych mężczyzn były najmniejsze, gdyż liczyły przeciętnie trochę więcej niż trzy osoby (nierzadko już tylko jeden ze współmałżonków z dzieckiem, ale i czeladzią). W tabeli 2 zwraca uwagę systematyczny spadek udziału krewnych wraz z wiekiem gospodarza i całkowity ich brak w gospodarstwach zarządzanych przez mężczyzn powyżej czterdziestego ósmego roku życia. Warto też odnotować stałą obecność czeladzi, której udział — podobnie jak kątników — jest mniejszy w rodzinach starszych gospodarzy.

Także wielkość miechowskich gospodarstw komornicznych była silnie związana z wiekiem ich kierowników (zob. tabela 3). Wspólnoty domowe zarządzane przez mężczyzn do około trzydziestego roku życia liczyły zazwyczaj niespełna trzech domowników, nie wszystkie miały nawet po jednym dziecku, a jeszcze rzadziej po jednej dziewczce służebnej czy czeladniku. Gospodarstwa kierowników w wieku 30–50 lat, powiększone z reguły o jedno dziecko, były największe i skupiały blisko cztery osoby. Na ogół komornicy po pięćdziesiątce kierowali już dużo mniejszą rodziną, liczącą zaledwie 2,5 osoby, z jednym wszakże wyjątkiem. Stosunkowo duże rozmiary przeciętnej wielkości ośmiu gospodarstw najstarszych komorników,

---

szym rodziny gospodarzy były większe (4,1 członków) niż komorników (dwie osoby), w drugim zaś identyczne — po 3,5 osoby, vide MIODUNKA 2015, s. 136–137.

⁵¹ ANK, AKPCWWK, Spisy ludności województwa krakowskiego, sygn. 41, 43, 46, 48, 50, 51.

Tabela 2. Przeciętna wielkość gospodarstwa domowego gospodarzy według wieku w Miechowie 1790 r.

Wiek gospodarza	Liczba gospodarstw	Średnia liczba mieszkańców					
		Ogółem	W tym:				
			Mąż z żoną	Dzieci	Krewni	Czeladź	Kątnicy
-22	2	4,00	2,00	–	1,00	1,00	–
23–27	6	5,00	2,00	1,50	0,17	1,00	0,33
28–32	17	4,94	2,00	1,59	1,12	0,12	0,12
33–37	18	5,11	2,00	2,06	0,11	0,83	0,11
38–42	33	5,79	2,00	2,39	0,06	1,00	0,33
43–47	26	6,15	2,00	2,27	0,08	1,62	0,12
48–52	12	4,17	1,75	2,08	–	0,25	0,08
53–57	6	5,33	2,00	1,33	–	1,33	0,67
58–62	6	3,67	2,00	0,83	–	0,83	–
63+	12	3,33	1,83	1,08	–	0,33	0,08
Razem	138	5,14	1,96	1,90	0,08	0,87	0,33

Źródło: ANK, AKPCWWK, Spisy ludności województwa krakowskiego, sygn. 45, poz. 1.

tj. 4,25 członków, nakazują ostrożność w uogólnianiu, ale znaczny udział krewnych sugeruje ich nieco odmienną kompozycję wewnętrzną.

W Miechowie, podobnie jak w wielu innych miastach Polski przedrozbiorowej, żeńskie gospodarstwa domowe były mniejsze zarówno wśród gospodarzy (3,67 osoby), jak i komorników (2,46 osoby)⁵². Obok samotnej kierowniczkii w jego skład wchodziło jedno dziecko (1,22 u gospodarzy i 1,07 u komorników), niekiedy czeladź i niespokrewnieni współlokatorzy, spotykani zawsze częściej w gospodarstwach komorniczych niż u gospodarzy. Warto podkreślić, że w żeńskich gospodarstwach domowych obecność krewnych była symboliczna, zaledwie po jednej osobie w obu wyróżnionych grupach.

Dotychczasowe rozważania nad wielkością i składem miechowskich rodzinnych wspólnot domowych z perspektywy ich zamożności koncentrowały się przede wszystkim na pozycji głowy gospodarstwa (gospodarz, komornik) i jego wieku, w mniejszym zaś stopniu na jego płci. Obecnie chcemy spojrzeć na ten sam problem z perspektywy hierarchii zamożności grup zawodowych mieszkańców Miechowa. Dane ujęte w tabeli 4 wskazują wyraźnie na związek pomiędzy zamożnością wyróżnionych trzech grup spo-

⁵² Vide KUKLO 1998, s. 112.

Tabela 3. Przeciętna wielkość gospodarstwa domowego komorników według wieku w Miechowie 1790 r.

Wiek gospodarza	Liczba gospodarstw	Średnia liczba mieszkańców					
		Ogółem	W tym:				
			Mąż z żoną	Dzieci	Krewni	Czeladź	Kątnicy
-22	5	2,80	2,00	0,40	–	–	0,40
23–27	29	2,67	1,89	0,37	0,04	0,26	0,07
28–32	23	3,13	2,00	0,74	0,09	0,26	0,04
33–37	20	3,70	1,95	1,35	0,05	0,30	0,05
38–42	22	3,68	2,0	1,41	0,05	0,09	0,14
43–47	13	3,57	1,93	1,36	–	0,29	–
48–52	16	3,63	2,00	1,25	–	0,19	0,19
53–57	6	2,50	1,83	0,67	–	–	–
58–62	10	2,56	1,89	0,56	–	–	0,11
63+	8	4,25	2,00	1,12	0,50	0,50	0,12
Razem	152	3,27	1,95	0,95	0,05	0,22	0,10

Źródło: ANK, AKPCWWK, Spisy ludności województwa krakowskiego, sygn. 45, poz. 1.

łeczno-zawodowych i wielkością ich gospodarstw domowych. Te ostatnie były największe w grupie elity miejskiej, określonej przez nas jako warstwa zamożna, złożonej tylko z męskich gospodarstw, gdyż skupiały w przeciętnej rodzinie gospodarczej ponad pięć osób. Jego skład tworzyli małżonkowie, dwoje dzieci, jeden fizyczny pracownik najemny oraz — zdecydowanie już rzadziej — krewna lub kątniczka. Rodziny najliczniejszej w Miechowie grupy średniozamożnej (ponad dwie trzecie wszystkich) były już mniejsze. Te kierowane przez mężczyzn liczyły niespełna czterech domowników, wskutek mniejszej liczby obecnego w domu potomstwa, lecz także służących. W porównaniu z gospodarstwem z grupy zamożnej spadek dzieci wynosił 32%, natomiast służących nawet 54%. Jeszcze większy spadek tych dwóch grup domowników jest widoczny w rodzinach gospodarczych uboższych mieszkańców badanego ośrodka, odpowiednio o 68% i 81%. Toteż nie dziwią niewielkie w tej grupie rozmiary jednostek gospodarczych, liczących zazwyczaj nieco ponad trzy osoby. Dane tabeli 4 raz jeszcze potwierdzają niewielkie rozmiary żeńskich gospodarstw domowych, choć zwraca uwagę podobna do gospodarstw męskich skala udziału w nich służących domowych i nawet większy udział kątników⁵³.

⁵³ Badania nad żeńskim gospodarstwem domowym w Krakowie i Warszawie u schyłku XVIII w. także dowiodły istnienia współzależności między pozycją społeczną kierowniczki a jego wielkością, vide KUKŁO 1998, s. 112–113.

Tabela 4. Przeciętna wielkość gospodarstwa według grup społecznych w Miechowie w 1790 r.

Grupa społeczna	Płeć gospodarza	Liczba gospodarstw	Średnia liczba mieszkańców					
			Ogółem	W tym:				
				Mąż z żoną	Dzieci	Krewni	Czeladź	Kątnicy
Zamożni	Mężczyźni	75	5,10	1,95	1,92	0,09	1,00	0,14
Średnio-zamożni	Mężczyźni	194	3,92	1,96	1,30	0,06	0,46	0,14
	Kobiety	34	2,80	1,0	1,11	0,06	0,40	0,20
Ubodzy	Mężczyźni	21	3,14	2,0	0,62	0,10	0,29	0,14
	Kobiety	2	2,0	1,0	1,0	–	–	–

Źródło: ANK, AKPCWWK, Spisy ludności województwa krakowskiego, sygn. 45, poz. 1.

Nasze spostrzeżenia należy jednak opatrzyć uwagą, że jest to obraz wielkości i składu gospodarstw domowych odtworzony wyłącznie na podstawie umownie przyjętej zamożności poszczególnych zawodów. Tymczasem zamożność grupy zawodowej nie zawsze musiała przekładać się na zamożność osobistą jej członków.

SYSTEM RODZINNY

Nakreślone powyżej odmienności w zakresie wielkości i kompozycji wewnętrznej rodzinnych gospodarstw domowych w zależności od zamożności ich kierowników stanowią dobrą podstawę do obserwacji oddziaływania sytuacji materialnej na system rodzinny z perspektywy teorii cyklu rozwojowego gospodarstwa. W tym celu posłużono się wspomnianym wyżej systemem klasyfikacyjnym rodzin opracowanym przez Petera Lasletta, który pozwala dokładniej uchwycić mniej lub bardziej skomplikowaną strukturę gospodarstw i śledzić zachodzące w nich zmiany. Jego typologia wyróżnia pięć podstawowych kategorii gospodarstw, a w ich ramach również podkategorie: kategoria I — gospodarstwa osób samotnych (a — osoby w stanie bezzennym lub o nieokreślonym statusie małżeńskim; b — wdowy i wdowcy); kategoria II — gospodarstwa nierodzinne (a — rodzeństwo stanu wolnego; b — dalsi krewni; c — osoby niespokrewnione); kategoria III — gospodarstwa rodzin nuklearnych (a — małżeństwo bezdzieci; b — małżeństwo z dziećmi; c — wdowiec z dziećmi; d — wdowa z dziećmi; e — rodzic bez współmałżonka z dziećmi⁵⁴); kategoria IV — gospodarstwa rodziny rozszerzonej (a — rodzina z rozszerzeniem na wstępnych; b — rodzina z rozszerzeniem na zstępnych; c — rodzina z rozszerze-

⁵⁴ Podkategoria pierwotnie niewystępująca w typologii P. Lasletta.

Tabela 5. Struktura gospodarstw domowych gospodarzy według typologii P. Lasletta w Miechowie w 1790 r. (Mężczyźni i kobiety razem)

Wiek gospodarza	Liczba gospodarstw	Typ gospodarstwa										
		I	II	III					IV		V	
				a	b	c	d	e	a	c	a	b
-22	2	–	–	50,0	–	–	–	–	–	–	50,0	–
23–27	6	–	–	16,6	50,2	–	–	–	16,6	16,6	–	–
28–32	18	–	–	22,2	66,8	–	–	5,5	–	5,5	–	–
33–37	18	–	–	–	88,8	–	–	–	5,6	5,6	–	–
38–42	33	–	–	9,1	87,9	–	–	–	–	–	3,0	–
43–47	27	–	–	7,4	85,2	–	3,7	–	–	–	–	3,7
48–52	13	–	–	7,7	61,5	15,4	7,7	7,7	–	–	–	–
53–57	7	–	–	42,9	42,9	–	14,2	–	–	–	–	–
58–62	8	12,5	–	25,0	50,0	–	12,5	–	–	–	–	–
63+	15	20,0	–	26,6	40,0	6,7	–	–	–	–	–	6,7
Razem	147	2,7	–	14,3	70,7	2,0	2,7	1,4	1,4	2,0	1,4	1,4

Źródło: ANK, AKPCWWK, Spisy ludności województwa krakowskiego, sygn. 45, poz. 1.

niem na linie boczne); kategoria V — gospodarstwa rodziny złożonej z co najmniej dwóch małżeństw (a — małżeństwo głowy rodziny i małżeństwo generacji starszej; b — małżeństwo głowy rodziny i małżeństwo generacji młodszej; c — 2 małżeństwa tej samej generacji).

Literatura światowa w charakterystyce preindustrialnych gospodarstw domowych mocno akcentuje stosunek rodzin nuklearnych do rodzin rozszerzonych i złożonych, widząc w nim zasadnicze odmienności dotyczące systemu formowania się gospodarstw domowych w analizowanych społecznościach⁵⁵. Z jej perspektywy dane z tabeli 5 wskazują na dominację rodziny nuklearnej wśród gospodarzy-właścicieli domów w Miechowie. Rodziny kategorii III według Lasletta stanowiły łącznie 91,1% ogółu gospodarstw należących do grupy zamożnej i częściowo także średniozamożnej. Należy przy tym podkreślić, że rodziny proste dominowały na wszystkich etapach przebiegu życia gospodarzy. Wraz ze starzeniem się

⁵⁵ J. Hajnal i P. Laslett dominację rodziny nuklearnej uważali za wskaźnik przynależności do zachodniego, niejako nowoczesnego obszaru kulturowego, vide: HAJNAL 1965; HAJNAL 1982; LASLETT 1972a; LASLETT 1972b; LASLETT 1977; LASLETT 1983. Ich propozycja spotkała się z krytyką, vide BERKNER 1975.

głowy gospodarstwa, około pięćdziesiątego roku życia zmniejsza się wyraźnie udział małżeństw z dziećmi na rzecz rodziców bez dzieci oraz wdów (częściej) i wdowców (rzadziej) z potomstwem.

Nie będzie też przesadne stwierdzenie, że bardziej zamożne rodziny w Miechowie u schyłku XVIII w. charakteryzował bardzo niski stopień skomplikowania struktur rodzinnych, skoro odsetek gospodarstw z rodzinami poszerzonymi i złożonymi wynosił 6,2% (w tym 3,4% rodzin poszerzonych i 2,8% złożonych). Wprawdzie grupa analizowanych rodzin nie jest bardzo duża, niemniej można zaryzykować stwierdzenie, że nieco większe proporcje rodzin o rozbudowanej wewnętrznie strukturze obserwujemy wśród młodszych gospodarzy, którzy przyczynili się do budowy bądź to jednego z owdowiałych rodziców, bądź też niepożenione rodzeństwo.

Schemat cyklu życia w formie rodziny nuklearnej był także bardzo mocno obecny wśród rodzin komorniczych, zaliczanych przez nas do grupy średnio-zamożnej i uboższej (zob. tabela 6). Rodziny proste w tej grupie miały jeszcze większy udział w całości niż wśród gospodarzy i stanowiły 92,4% ogółu. W porównaniu z gospodarzami rzuca się w oczy dwukrotnie większy udział komorniczych rodzin bezdzietnych oraz trzy–czterokrotnie większy udział wdów z dziećmi i jednego rodzica z dziećmi. Bardziej rozbudowane formy jednostek rodzinnych wśród rodzin komorników miechowskich należały do rzadkości, a nieliczne z nich sytuowały się wśród młodszych i najstarszych kierowników gospodarstw. Wreszcie godzi się podkreślić różnicę w zakresie częstotliwości funkcjonowania gospodarstw osób samotnych. W grupie gospodarzy udział takich gospodarstw był nie tylko niewielki (2,7%), lecz także dotyczył przede wszystkim osób w podeszłym wieku. W grupie komorników wyraźnie zdefiniowane gospodarstwa pojedynczych osób, które stanowiły 5% ogółu, występują w całym cyklu rozwojowym wspólnot rodzinnych.

U schyłku doby staropolskiej większość mieszkańców Miechowa żyła i pracowała na co dzień w gospodarstwach prostych, opartych na rodzinie nuklearnej. Działo się tak bez względu na to, czy byli oni właścicielami domów, czy też podnajmowali przestrzeń mieszkalną u swoich krewnych lub obcych⁵⁶. Na tle kilkunastu przebadanych do tej pory małych miast Miechów charakteryzował się zdecydowanie największym ich udziałem, nieznacznie przewyższającym 92%⁵⁷. Tak powszechna dominacja w życiu społecznym i gospodarczym małego miasta małopolskiego rodziny biologicznej złożonej z rodziców i ich niepożenionych

⁵⁶ Do poglądu o dominacji rodzin o prostej budowie w małych miastach południowej Małopolski w XVIII w. przychyła się także MIODUNKA 2015, s. 132.

⁵⁷ W dziewięciu małych miastach województwa krakowskiego rodziny nuklearne stanowiły ok. 79%, natomiast o budowie bardziej skomplikowanej tylko 9% ogółu gospodarstw, vide ANK, AKPCWWK, Spisy ludności województwa krakowskiego, sygn. 41, 43, 46, 48, 50, 51. Z kolei w innych ośrodkach najwięcej gospodarstw prostych w latach dziewięćdziesiątych XVIII w. było w Praszce — 85%, mniej w Olkuszu i Radziejowie — 79%, a najmniej w Wieluniu — 72%, vide KUKŁO 1998, s. 77–80.

Tabela 6. Struktura gospodarstw domowych komorników według typologii P. Lasletta w Miechowie w 1790 r. (Mężczyźni i kobiety razem)

Wiek gospodarza	Liczba gospodarstw	Typ gospodarstwa										
		I	II	III					IV		V	
				a	b	c	d	e	a	c	a	b
-22	6	–	–	50,0	33,3	–	16,7	–	–	–	–	–
23–27	30	6,6	–	53,3	33,3	–	3,4	3,4	–	–	–	–
28–32	27	3,7	–	40,8	37,0	–	3,7	11,1	–	3,7	–	–
33–37	23	4,3	–	8,7	69,7	–	8,7	4,3	4,3	–	–	–
38–42	26	3,8	–	23,1	61,6	–	7,7	3,8	–	–	–	–
43–47	18	5,5	–	5,5	61,2	–	5,5	22,3	–	–	–	–
48–52	20	5,0	–	15,0	65,0	–	10,0	5,0	–	–	–	–
53–57	8	12,5	–	25,0	37,5	–	25,0	–	–	–	–	–
58–62	12	8,3	–	58,4	16,7	8,3	8,3	–	–	–	–	–
63+	9	–	11,1	11,1	55,6	–	–	–	11,1	–	–	11,1
Razem	179	5,0	0,5	29,2	49,3	0,5	7,3	6,1	1,1	0,5	–	0,5

Źródło: ANK, AKPCWWK, Spisy ludności województwa krakowskiego, sygn. 45, poz. 1.

dzieci dowodzi wyraźnie, że taka rodzina była najbardziej pożądaną i akceptowaną przez mieszkańców formą organizacji wspólnoty rodzinnej. Nie bez znaczenia dla kształtowania takiego właśnie modelu życia było nauczanie Kościoła, a także polityka władz miejskich. Niejednokrotnie bowiem statuty cechowe nakładały na wdowy obowiązek jak najszybszego zamążpójścia i tym samym odbudowy pełnej komórki rodzinnej pod karą utraty prawa do prowadzenia przez nie warsztatu rzemieślniczego. Władze niektórych miast, np. bogatego i ludnego Gdańska, potrafiły nawet karać finansowo swoich obywateli niespecjalnie zainteresowanych szybkim ożenkiem.

W kontekście przytoczonych danych ważniejszym i ciekawszym poznawczo wydaje się zwrócenie uwagi na postawy młodych ludzi, którzy założyli rodzinę. W odróżnieniu od młodych rodzin żydowskich, często korzystających z instytucji tzw. stołu ojcowskiego, tj. wejścia w skład gospodarstwa ojca lub teścia, młode małżeństwa chrześcijańskie w miastach i miasteczkach od samego początku dążyły do pełnego usamodzielnienia, czego wyrazem było oddzielne zamieszkiwanie. Przykład Miechowa pokazuje to bardzo dobrze. Stąd wspólne zamieszkiwanie w jednym gospodarstwie rodziców lub teściów i pożenionych dzieci było w Miechowie rzadkością. Gospodarstwa określane w literaturze jako złożone stanowiły zaledwie 1,5%

wszystkich całości (dotyczy to zarówno gospodarzy, jak i komorników), przy czym nieznacznie przeważały wśród nich ogniska domowe zarządzane przez starsze pokolenie, w których pomieszkiwały pożenione dzieci⁵⁸.

PODSUMOWANIE

Brak bezpośrednich danych dotyczących dochodów poszczególnych rodzin czy całych grup społecznych w Miechowie u schyłku XVIII w. nie pozwala na precyzyjne udokumentowanie współzależności pomiędzy warunkami ekonomicznymi i zawodowymi a charakterystyczną dla tego ośrodka strukturą rodzinną. Niemniej, podzielać pogląd Andrzeja Wyrobisza, zgodnie z którym „Liczebność rodziny i jej struktura określa możliwości produkcyjne rodziny jako jednostki gospodarczej albo też może być skutkiem określonej sytuacji ekonomicznej”⁵⁹, podjęto próbę określenia rozmiarów i struktury wspólnot rodzinnych w małym mieście, uznając umownie za element zamożności posiadanie własnego domu i wykonywanie zawodu wysoko sytuowanego w hierarchii zamożności zawodów miejskich.

Główne fazy społeczno-demograficznego cyklu życia jednostki w Miechowie były podobne do przebiegu życia innych środowisk polskich miast późnonowożytnych, z wyraźnie zaznaczonym przejściowym etapem pracy w charakterze służącego w obcym gospodarstwie (*life-cycle servants*) i dążeniem do jak najdłuższego utrzymywania pozycji głowy rodziny przez mężczyzn. W świetle przytoczonych danych nie ulega wątpliwości, że właściciele domów w Miechowie zamieszkiwali w ogniskach domowych większych o prawie dwie osoby niż podnajmująca u nich powierzchnię mieszkalną ludność komornicza. Zróżnicowane podstawy materialne funkcjonowania poszczególnych rodzin znalazły odzwierciedlenie przede wszystkim w ich rozmiarach, ale — co podkreślamy z naciskiem — nie w ich kompozycji wewnętrznej. Rodziny gospodarcze należące do grupy zamożnych były liczniejsze niż w grupie średniozamożnej, nie mówiąc już o grupie rodzin uboższych. Przy tym gospodarstwo kobiece zawsze miało najmniejsze rozmiary. Warto zwrócić uwagę na

⁵⁸ Takie gospodarstwo złożone z pewnością tworzyli: Jan Bożęcki, krawiec i gospodarz (l. 43), z żoną Marianną (l. 37), w którym obok czeladnika z synem, służącej i lokatora mieszkał syn gospodarza Andrzej (l. 20) i jego żona Franciszka (l. 17), dom nr 6; Kunegunda Chojnacka, wdowa i gospodyni (l. 70), z dwiema córkami Wiktoria (l. 24) i Kunegundą (l. 20), wraz z jej córką, wdową Anielą Rzepecką (l. 30) i jej córką (wnuczką gospodyni) Józefą (l. 1) oraz czterech służących, dom nr 150; Józef Skawiński, komornik (l. 70), z żoną Wiktoria (l. 60) z ożenionym synem Janem (l. 36) i jego żoną Anną (l. 33), wraz ze służącą i kątniczką, dom nr 154. Gospodarstwami złożonymi były także dwa gospodarstwa kierowane przez młodsze pokolenie, ale z udziałem rodziców gospodarzy: Kazimierz Goławski, krawiec i gospodarz (l. 22), z żoną Katarzyną (l. 18), w którym przebywała jego matka Marianna, wdowa (l. 65), z synem (bratem gospodarza) Janem (l. 25), dom nr 115; Mateusz Gaciński, gospodarz, służący kościelny (l. 38), z żoną Kunegundą (l. 26) oraz teściową Magdaleną Wilczeńską (l. 42) z synem Kazimierzem, szwagrem gospodarza (l. 23), oraz trojgiem służących, dom nr 155.

⁵⁹ WYROBISZ 1986, s. 309.

symboliczną wręcz obecność krewnych i powinowatych w składzie wspólnot mieszkalnych. Rodzi to pytanie o ich rzeczywistą rolę i znaczenie w zdobywaniu i utrzymaniu pozycji majątkowej w małym mieście staropolskim.

Rekonstrukcja składu wspólnot domowych w Miechowie dowiodła — bez względu na poziom zamożności — dominacji w małym mieście rodziny nuklearnej nie tylko w całym systemie rodzinnym, lecz także w poszczególnych okresach życia jednostki. Model nuklearny w cyklu rozwojowym miechowskich ognisk domowych nie był zatem fazą przejściową, lecz stałą. Na przykładzie społeczności Miechowa można mówić o marginalności fazy rodzin polinuklearnych w mieście staropolskim, ponieważ współzamieszkiwanie we wspólnym gospodarstwie domowym rodziców z małżeństwem syna lub córki było niezmiernie rzadkie. W międzynarodowej dyskusji nad geografiami historycznych form rodziny na starym kontynencie bardzo wysoki udział domostw o strukturze nuklearnej (ponad 92%) w Miechowie, w połączeniu z ich umiarkowaną wielkością sytuowałby ją w Laslettowskim zachodnim⁶⁰, a nie wschodnim⁶¹ modelu organizacji życia rodzinnego.

Zaprezentowane zagadnienia ze względu na ujęcie ilościowe i niedobory źródłowe są problemami skomplikowanymi i dość rzadko podejmowanymi przez historiografię polską. Tym bardziej warto intensywniej podejmować problematykę form rodzinnych z uwzględnieniem jakości życia jednostek i rodzin w miastach oraz miasteczkach, nie tylko w epoce przed- lecz także przemysłowej.

WYKAZ CYTOWANYCH ŹRÓDEŁ I LITERATURY PRZEDMIOTU

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE I MATERIAŁY NIEPUBLIKOWANE

ANK [= Archiwum Narodowe w Krakowie], AKPCWWK [= Akta Komisji Porządkowej Cywilno-Wojskowej Województwa Krakowskiego], Spisy ludności województwa krakowskiego, sygn. 45, poz. 1: Regestr ludności chrześcian w parafii miechowskiej w województwie krakowskim powiecie xsiążskim leżący przez xiędza Placyda Okońskiego kustosza Miechowskiego religii rzymskiej katolickiej od dnia 1 wszego stycznia roku 1790 do dnia ostatniego grudnia roku tegoż spisany; Spisy ludności województwa krakowskiego, sygn. 41, 43, 46, 48, 50, 51

⁶⁰ Vide: LASLETT 1983, s. 526–527; FAUVE-CHAMOUX, WALL 1997, s. 53–357; BEAUVALET-BOUTOUYRIE 2008, s. 265, 268–270; HUMPHRIES 2008, s. 244–245; TODD 2011, s. 380. Zróżnicowanie form rodzinnych nawet w Europie Zachodniej może być obserwowane z różnych perspektyw, z których występowanie odmienności w strukturze gospodarstw jest tylko jedną z wielu obok np. kryterium więzi rodzinnych, vide REHER 1998.

⁶¹ Vide: KAISER 1992, s. 64–65, choć sam historyk, pomimo zróżnicowanego udziału rodzin złożonych, od 30 do 58% nie jest skłonny zaliczyć do modelu wschodnioeuropejskiego gospodarstwa: ibidem, s. 70–72; BARBAGLI, KERTZER 2001, s. XV–XVI; MIRONOV 2016, s. 363–365.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE I LITERATURA PRZEDMIOTU

- Atlas Historyczny 2008 = Atlas Historyczny Polski. Województwo krakowskie w drugiej połowie XVI wieku*, red. Henryk Rutkowski, Warszawa 2008
- BARBAGLI, KERTZER 2001 = Marzio Barbagli, David I. Kertzer, *Introduction*, w: *Family Life in Early Modern Times 1500–1789*, red. David I. Kertzer, Marzio Barbagli, New Haven–London 2001, s. IX–XXXII
- BEAUVALET-BOUOUYRIE 2008 = Scarlett Beauvalet-Boutouyrie, *La population française à l'époque moderne. Démographie et comportements*, Paris 2008
- BERKNER 1975 = Lutz K. Berkner, *The use and misuse of census data for the historical analysis of family structure*, „Journal of Interdisciplinary History”, V, 1975, 4, s. 721–738
- BOGUCKA, SAMSONOWICZ 1986 = Maria Bogucka, Henryk Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986
- BOROWSKI 1975 = Stanisław Borowski, *Próba odtworzenia struktur społecznych i procesów demograficznych na Warmii u schyłku XVII w. na przykładzie Dobrego Miasta i okolicy*, „Przeszłość Demograficzna Polski”, VIII, 1975, s. 125–198
- The Family Life Cycle 1977 = The Family Life Cycle in European Societies*, red. Jean Cuise-nier, Paris 1977
- Family Forms 1983 = Family Forms in Historic Europe*, red. Richard Wall, Jean Robin, Peter Laslett, Cambridge 1983
- FAUVE-CHAMOUX 1997 = Antoinette Fauve-Chamoux, *Pour une histoire européenne du service domestique à l'époque préindustrielle*, w: *Le phénomène de la domesticité en Europe, XVIe–XXe siècles*, red. Antoinette Fauve-Chamoux, Ludmila Fialová, Praha 1997, s. 57–73
- FAUVE-CHAMOUX, WALL 1997 = Antoinette Fauve-Chamoux, Richard Wall, *Nuptialité et famille*, w: *Histoire des populations de l'Europe*, t. I: *Des origins aux prémices de la révolution démographique*, red. Jean-Pierre Bardet, Jacques Dupâquier, Paris 1997, s. 344–368
- FRĄTCZAK 1999 = Ewa Frątczak, *Modelowanie cyklu życia jednostki i rodziny. Teoria i praktyka*, Warszawa 1999
- A Global History 2016 = A Global History of Historical Demography. Half a Century of Interdisciplinarity*, red. Antoinette Fauve-Chamoux, Ioan Bolovan, Sølvi Sogner, Bern 2016
- GROICKI 1958 = Bartłomiej Groicki, *Obrona sierot i wdów*, wyd. Karol Koranyi, Warszawa 1958
- GUZOWSKI 2012 = Piotr Guzowski, *Demograficzne uwarunkowania funkcjonowania rodziny chłopskiej na przełomie średniowiecza i nowożytności*, w: *Rodzina, gospodarstwo domowe i pokrewieństwo na ziemiach polskich w perspektywie historycznej — ciągłość czy zmiana?*, red. Cezary Kukło, Warszawa 2012, s. 79–95
- GUZOWSKI 2015 = Piotr Guzowski, *Old Age in the Life Cycle of Polish Peasants at the Turn of the Middle Ages*, w: *The History of Families and Households. Comparative European Dimensions*, red. Silvia Sovič, Pat Thane, Pier Paolo Viazzo, Leiden–Boston 2015, s. 189–206
- GUZOWSKI, PONIAT 2016 = Piotr Guzowski, Radosław Poniak, *Standardy i jakość życia w historiografii światowej. Przegląd badań i problemów*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, LXXVI, 2016, s. 9–37

- HAJNAL 1965 = John Hajnal, *European marriage patterns in perspective*, w: *Population in History. Essays in Historical Demography*, red. David V. Glass, D.E.C. Eversley, London 1965, s. 101–141
- HAJNAL 1982 = John Hajnal, *Two kinds of preindustrial household formation system*, „Population and Development Review”, VIII, 1982, s. 449–494
- HAMMEL, LASLETT 1974 = Eugene A. Hammel, Peter Laslett, *Comparing Household Structure Over Time and Between Cultures*, „Comparative Studies in Society and History”, XVI, 1974, 1, s. 73–109
- HAREVEN 1978 = Tamara K. Hareven, *Transitions: the Family and the Life Course in Historical Perspective*, New York 1978
- HENRY 1976 = Louis Henry, *Analiza poprzeczna i wzdłużna*, w: *Analiza kohortowa i jej zastosowanie*, red. Stanisław Borowski, Warszawa 1976, s. 11–19
- HENRY 1980 = Louis Henry, *Techniques d'analyse en démographie historique*, Paris 1980
- The History of Families 2015 = The History of Families and Households. Comparative European Dimensions*, red. Silvia Sovič, Pat Thane, Pier Paolo Viazzo, Leiden–Boston 2015
- Household and Family 1972 = Household and Family in Past Time: Comparative Studies in the Size and Structure of the Domestic Group over the Last Three Centuries...*, red. Peter Laslett, Richard Wall, Cambridge 1972
- HUMPHRIES 2008 = Jane Humphries, *Household economy*, w: *The Cambridge Economic History of Modern Britain*, t. I: *Industrialisation 1700–1860*, red. Roderick Floud, Paul Johnson, Cambridge 2008, s. 238–267
- Inheritance Practices 2012 = Inheritance Practices, Marriage Strategies and Household Formation in European Rural Societies*, red. Anne-Lise Head-König, Péter Pozsgai, Turnhout 2012
- KAISER 1992 = David H. Kaiser, *Urban household composition in early modern Russia*, „Journal of Interdisciplinary History”, XXIII, 1992, s. 39–71
- KALNIUK 2014 = Tomasz Kalniuk, *Mityczni obcy. Dzieci i starcy w polskiej kulturze ludowej przełomu XIX i XX wieku*, Toruń 2014
- KĘDELSKI, PARADYSZ 2006 = Mieczysław Kędelski, Jan Paradysz, *Demografia*, Poznań 2006
- Kinship in Europe 2007 = Kinship in Europe. Approaches to Long-Term Developments (1300–1900)*, red. David Warren Sabean, Simon Teuscher, Jon Mathieu, New York–Oxford 2007
- KOPCZYŃSKI 1998 = Michał Kopczyński, *Studia nad rodziną chłopską w Koronie w XVII–XVIII wieku*, Warszawa 1998
- KOPCZYŃSKI 2005 = Michał Kopczyński, *Szlacheckie gospodarstwo domowe — szlachecka rodzina w Koronie w XVII i XVIII wieku*, w: *Rodzina — prywatność — intymność. Dzieje rodziny polskiej w kontekście europejskim*, red. Dobrochna Kałwa, Adam Walaszek, Anna Żarnowska, Warszawa 2005, s. 31–36
- KUKLO 1998 = Cezary Kuklo, *Kobieta samotna w społeczeństwie miejskim u schyłku Rzeczypospolitej szlacheckiej. Studium demograficzno-społeczne*, Białystok 1998
- KUKLO 1999 = Cezary Kuklo, *Ze studiów nad służbą domową w miastach Polski przedrozbiorowej*, w: *Między polityką a kulturą*, red. Cezary Kuklo, Warszawa 1999, s. 199–209

- KUKLO 2003 = Cezary Kuklo, *Czy w Polsce przedrozbiorowej służba była etapem w życiu człowieka?*, w: *Spółeczeństwo w dobie przemian. Wiek XIX i XX. Księga Jubileuszowa Profesor Anny Żarnowskiej*, Warszawa 2003, s. 205–212
- KUKLO 2005 = Cezary Kuklo, *Les femmes seules chefs de la famille dans la société urbaine à la fin de l'Ancienne Pologne*, w: *La femme dans la société medieval et modern*, red. Perrine Mane, Françoise Piponnier, Małgorzata Wilska, Marta Piber-Zbieranowska, Varsovie 2005, s. 211–235
- KUKLO 2014 = Cezary Kuklo, *Struktura demograficzna i społeczno-zawodowa ludności Miechowa u schyłku XVIII w.*, w: *Scientia nihil Est quam veritatis imago. Studia ofiarowane Profesorowi Ryszardowi Szczygłowi w siedemdziesięciolecie urodzin*, red. Anna Sochacka, Paweł Jusiak, Lublin 2014, s. 722–735
- KUKLO 2019 = Cezary Kuklo, *Rodzina w miastach i miasteczkach*, w: *Rodzina i jej gospodarstwo na ziemiach polskich w geografii europejskich struktur rodzinnych do połowy XX wieku*, red. Piotr Guzowski, Cezary Kuklo, Białystok 2019, s. 63–127
- KUSSMAUL 1981 = Ann Kussmaul, *Servants in Husbandry in Early-Modern England*, Cambridge 1981
- Land, Kinship 1984 = *Land, Kinship and Life-Cycle*, red. Richard M. Smith, Cambridge 1984
- LASLETT 1969 = Peter Laslett, *Un monde que nous avons perdu. Famille, Communauté est Structure sociale dans l'Angleterre pré-industrielle*, Paris 1969
- LASLETT 1972a = Peter Laslett, *La famille et le ménage: approches historiques*, „Annales ESC”, XXVII, 1972, 4–5, s. 847–872
- LASLETT 1972b = Peter Laslett, *Introduction*, w: *Household and Family in Past Time: Comparative Studies in the Size and Structure of the Domestic Group over the Last Three Centuries...*, red. Peter Laslett, Richard Wall, Cambridge 1972, s. 1–89
- LASLETT 1977 = Peter Laslett, *Characteristics of the Western family considered over time*, w: Peter Laslett, *Family life and illicit love earlier generations. Essays in historical sociology*, Cambridge 1977, s. 12–49
- LASLETT 1983 = Peter Laslett, *Family and Household as Work Group and Kin Group: Areas of Traditional Europe Compared*, w: *Family Forms in Historic Europe*, red. Richard Wall, Jean Robin, Peter Laslett, Cambridge 1983, s. 513–563
- LEŚNIAK 2000 = Franciszek Leśniak, *W okresie Polski szlacheckiej*, w: *Proszowice. Zarys dziejów do 1939 roku*, red. Feliks Kiryk, Kraków 2000, s. 101–253
- LIEDKE 2016 = Marzena Liedke, *Rodzina magnacka w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku*, Białystok 2016
- MIODUNKA 2015 = Piotr Miodunka, *Wielkość rodziny i gospodarstwa domowego w miastach południowej Małopolski w XVII i XVIII wieku*, „Przeszłość Demograficzna Polski”, XXXVII, 2015, 2, s. 129–147
- MIODUNKA 2017 = Piotr Miodunka, *Demograficzny i gospodarczy potencjał małych miast południowej Polski od końca XVI do początku XIX wieku*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, LXXVIII, 2017, s. 131–161
- MIRONOV 2016 = Boris N. Mironov, *Long-term Trends in the Developments of the Family Structure in Christian Russia from the Sixteenth to the Twentieth Centuries: An Analytical Overview of Historiography*, „Journal of Family History”, XLI, 2016, 4, s. 355–377
- MITTERRAUER 1990 = Michael Mitterauer, *Servants and youth*, „Continuity and Change”, V, 1990, 1, s. 11–38

- MITTERAUER, SIEDER 1982 = Michael Mitterauer, Reinhard Sieder, *The European Family. Patriarchy to Partnership from the Middle Ages to the Present*, Oxford 1982
- PĘCKOWSKI 1967 = Zbigniew Pęcowski, *Miechów. Studia z dziejów miasta i ziemi miechowskiej do roku 1914*, Kraków 1967
- PĘCKOWSKI 1992 = Zbigniew Pęcowski, *Ziemia miechowska. Zarys dziejów osadnictwa do końca XVIII wieku*, Kraków 1992
- PONIAT 2014a = Radosław Poniat, *Służba domowa w miastach na ziemiach polskich od połowy XVIII do końca XIX wieku*, Warszawa 2014
- PONIAT 2014b = Radosław Poniat, *Wiek opuszczania rodzinnego gospodarstwa domowego w dobie stanisławowskiej w świetle zeznań sądowych*, „Przeszłość Demograficzna Polski”, XXXV, 2014, s. 7–40
- POPPEL, ORIS 2004 = Frans van Poppel, Michel Oris, *Introduction, w: The Road to Independence. Leaving Home in Western and Eastern Societies, 16th–20th centuries*, red. Frans van Poppel, Michel Oris, James Lee, Bern 2004, s. 1–29
- REHER 1998 = David S. Reher, *Family Ties in Western Europe: Persistent Contrasts*, „Population and Development Review”, XXIV, 1998, 4, s. 203–234
- The Road to Independence* 2004 = *The Road to Independence. Leaving Home in Western and Eastern Societies, 16th–20th Centuries*, red. Frans van Poppel, Michael Oris, James Lee, Bern 2004
- Rodzina, gospodarstwo domowe* 2012 = *Rodzina, gospodarstwo domowe i pokrewieństwo na ziemiach polskich w perspektywie historycznej — ciągłość czy zmiana?*, red. Cezary Kuklo, Warszawa 2012
- Rodzina i gospodarstwo domowe* 2008 = *Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku. Struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze*, red. Cezary Kuklo, Warszawa 2008
- Rodzina i jej gospodarstwo* 2019 = *Rodzina i jej gospodarstwo na ziemiach polskich w geografii europejskich struktur rodzinnych do połowy XX wieku*, red. Piotr Guzowski, Cezary Kuklo, Białystok 2019
- RZEMIENIECKI 2005 = Konrad Rzemieniecki, *Cykl rozwojowy gospodarstwa chłopskiego na przykładzie wsi parafii Będków (na podstawie spisu ludności z 1791 roku)*, „Przeszłość Demograficzna Polski”, XXVI, 2005, s. 117–130
- RZEMIENIECKI 2010 = Konrad Rzemieniecki, *Rodzina i gospodarstwo chłopskie w ziemi wieluńskiej i powiecie ostrzeszowskim w końcu XVIII wieku*, „Przeszłość Demograficzna Polski”, XXIX, 2010, s. 29–68
- SARAPATA 1965 = Adam Sarapata, *Zawód jako wyznacznik miejsca w społeczeństwie*, w: *Socjologia zawodów*, red. Adam Sarapata, Warszawa 1965, s. 143–175
- Similarity in Difference* 2014 = *Similarity in Difference. Marriage In Europe and Asia 1700–1900*, red. Christer Lundh, Satomi Kurosu et al., Massachusetts 2014
- The Stem Family* 2009 = *The Stem Family in Eurasian Perspective. Revisiting House Societies, 17th–20th Centuries*, red. Antoinette Fauve-Chamoux, Emiko Ochiai, Bern 2009
- SZCZYGIEŁ 2016 = Ryszard Szczygieł, *Miasta prywatne w Polsce od XIV do 1772 roku — chronologia lokacji, właściciele, pełnione funkcje*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, LXXVII (specjalny), 2016, s. 13–45
- SZOŁTYSEK 2003 = Mikołaj Szoltysek, *Demografia historyczna i co dalej. Nowe perspektywy w badaniach nad historią rodziny XVI–XIX wieku*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, LXIII, 2003, s. 119–143

- SZOŁTYSEK 2015 = Mikołaj Szoltysek, *Rethinking East-Central Europe: family systems and co-residence in the Polish-Lithuanian Commonwealth*, t. I: *Contexts and Analyses*, t. 2: *Data Quality Assessments, Documentation, and Bibliography*, Bern 2015
- TODD 2011 = Emmanuel Todd, *L'origine des système familiaux*, t. I: *L'Eurasie*, Paris 2011
- TRANSITIONS 1978 = *Transitions. The Family and the Life Course in Historical Perspective*, red. Tamara K. Hareven, New York–San Sebastian–London 1978
- THE TRANSMISSION OF WELL-BEING 2009 = *The Transmission of Well-Being. Gendered Marriage Strategies and Inheritance Systems in Europe (17th–20th Centuries)*, red. Margarida Durães, Antoinette Fauve-Chamoux, Llorenç Ferrer, Jan Kok, Bern 2009
- WALL 1987 = Richard Wall, *Leaving home and the process of household formation in pre-industrial England*, „Continuity and Change”, II, 1987, s. 77–101
- WESOŁOWSKI 1965 = Włodzimierz Wesółowski, *Prestiż zawodów — system wartości — uwarstwienie społeczne*, w: *Socjologia zawodów*, red. Adam Sarapata, Warszawa 1965, s. 176–188
- WIESIOŁOWSKI 1982 = Jacek Wiesiołowski, *Socjotopografia późnośredniowiecznego Poznania*, Warszawa–Poznań 1982
- WOJCIECHOWSKI 1999 = Leszek Wojciechowski, *Parafia Miechów w okresie przedrozbiorowym*, w: *Bożogrobcy w Polsce*, red. Mariusz Affek, Miechów–Warszawa 1999, s. 57–78
- WYCZAŃSKI, WYROBISZ 1983 = *La famille et la vie économique*, „Studia Historiae Oeconomicae”, XVIII, 1983 (1985), s. 45–68
- WYROBISZ 1981 = *Typy funkcjonalne miast polskich w XVI–XVIII w.*, „Przegląd Historyczny”, LXXII, 1981, 1, s. 25–49
- WYROBISZ 1986 = *Rodzina w mieście doby przedprzemysłowej a życie gospodarcze. Przegląd badań i problemów*, „Przegląd Historyczny”, LXXVII, 1986, 2, s. 305–330
- WYROBISZ 1987 = *Struktura społeczna miasta polskiego w XVIII wieku: przykład Solca nad Wisłą*, w: *Studia nad gospodarką, społeczeństwem i rodziną w Europie późnofeudalnej*, red. Jerzy Topolski, przy współudziale Cezarego Kukło, Lublin 1987, s. 333–342

**Poverty, wealth, and small town household structure:
the example of Miechów in the late 18th century**

The article is an attempt to define the links between economic determinants (having a house as well as a profession that was placed high in the wealth-related hierarchy of professions), and household size and structure in a small town in Lesser Poland in the late 18th century. The source basis is a census of the population of Miechów carried out in 1790 for the Civilian-Military Order Commission of the Kraków province.

The socio-demographic life cycle of individuals in Miechów was similar to the lives of people living in other late feudal towns, with a clear transitional stage of working as servants in someone else's household (life-cycle servants) as well as men's attempts to remain heads of their households for as long as possible. House owners lived in larger households (5.1 persons) than people who rented living space from them (3.3 individuals). The differences in the material status of the various families in Miechów were reflected only in their sizes and not in their internal structure. Very well-off families were larger (5.1 individuals) than moderately well-off families (3.9 individuals), not to mention poorer families (3.1 individuals). Female households were always the smallest, encompassing 2–2.8 persons. It is worth stressing the symbolic presence in households of relatives by blood and marriage.

Irrespective of their wealth, Miechów households were clearly nuclear — over 92% of the total. Co-habitation within one household of parents and sons or daughters with their spouses was very rare.